

Szemző Hanna

FLORIDSDORF EGYESÍTÉSE BÉCCSEL 1904-BEN

„A városháza borospincéjében tartott gyűlés után a [szociáldemokrata] tömeg fülsiketítő füttyögés és kurjongatás közepette elhagyta a pincét. Rövid idő alatt megtelt az egész piactér. Miközben több ezer hang kiáltott „pfujt” Anderer polgármesterre, zúgolódva-lármázva, számtalan gyalogos és lovas rendfenntartó kíséretében megindult a tömeg a floridsdorfi főutcán a polgármester háza felé, ahol az ellene irányuló demonstrációk megismétlődtek.”¹

A tüntetés, amelyről a liberális *Floridsdorfer Zeitung* igen részletesen beszámol, 1904. november 11-én zajlott, közvetlenül azután, hogy a városházán a képviselők megszavazták az egyesítést Béccsel. Utolsó, kétségbeesett tiltakozás volt ez a helyi szociáldemokrata párt részéről az alsó-ausztriai iparváros annekválása ellen, ami politikai befolyásának drámai visszaesését hozta magával, miután a Karl Lueger és a keresztényszocialista párt vezette székesfőváros sokéves vitát lezárva, kiterjesztette hatalmát a Monarchia egyik legnagyobb ipari központjára, és Floridsdorf bekebelezésével létrehozta Nagy-Béccset.

Történelmi pillanat volt ez Bécs életében, hiszen területe lényegében ekkor érte el végleges, mai nagyságát.² Többé már nem pusztán határolta a Duna, hanem keresztül is folyt rajta, és a története során először a folyó mindkét partja a székesfőváros vezetése alá tartozott. Az újonnan hozzászatolt proletárváros sok szempontból szimbolizálta, megelőlegezte mindazt, aminek irányába Bécs a következő évtizedekben fejlődött, amivel szembesülnie kellett a modernizáció során, azokat a változásokat, amelyek a XX. század elején véglegesen átformálták arculatát: a várostervezés és a lakásprobléma gyökeresen új felfogását, a tömegközlekedés kiépülését, a modern ipart (Floridsdorf a vegyiparban, az elektrotechnikában, a vagon- és autógyártásban jeleskedett), a szociáldemokrácia térnyerését és a munkáskultúrát. Floridsdorf, noha közvetlenül Bécs mellett feküdt, a természetes határvonalat képező Duna miatt teljesen

1 Floridsdorfer Zeitung, 1904. november 12.

2 1910-ben még néhány Duna parti települést hozzászatoltak, ám ez szignifikánsan nem változtatott már a területén.

Az Am Spitz. Floridsdorf, 1899

M. Sperling felvétele

Archiv des Verlages für Photographie

In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

elkülönülve fejlődött a fővárostól.³ Tökéletes ellentéte volt a magát császárvárosként és kulturális központként definiáló „történelmi Bécsnek”, a XIX. század nagyvárosának. Annektálása azért is különösen érdekes példája a bécsi urbanizáció történetének, mert a poszt-liberális nagyvárostól⁴ a modern metropoliszhoz vezető átmenetet an-

3 Erre utal, hogy 1888-ban Bécs elővárosainak telekkönyvi nyilvántartásában (Kataster der Vororten Wiens, 1888) nem is tesznek említést Floridsdorfról.

4 A „poszt-liberális” terminussal Leonardo Benevolo jellemzi a XIX. század második felének nagyvárosát, ahol a korábbi liberális gyakorlattal ellentétben az infrastrukturális fejlesztések már egyre inkább közfeladattá váltak, és szigorú szabályozás alá estek. A poszt-liberális városra legjobb példa Haussmann Párizsa. Amikor Benevolo megkülönbözteti ezt a típust a XX. század elejének modern európai városától, a leghangsúlyosabb eltérésnek az építészeti szemléletmód megváltozását tartja. Míg az építészek számára a poszt-liberális városban a kereskedelem és a termelés kapott kiemelt szerepet, addig a modernben az otthon vált elsődlegesen fontossá. A modern építészek egy szerkezetében egészen új várost képzeltek el, amely „arra volt hivatva, hogy meghaladja város és vidék hagyományos kettősségét illetve ennek természetes következményét: a városi telkek magánszemélyek általi, anyagi haszonzerzésüket szolgáló kisajátítását. A modern építészek a legkorábbi időkől fogva bírálták köz-

nak politikai kontextusába, a hatalmuk csúcsán lévő keresztényszocialisták és a feltartóztathatatlanul erősödő szociáldemokraták küzdelmébe illetve teszi megragadhatóvá. A következőkben ennek a politikai csatának a szempontjából kívánom megvizsgálni Floridsdorf Bécshez csatolását és az egyesítést végrehajtó keresztényszocialista polgármester, Karl Lueger városirányítási elképzeléseit.

Lueger Béce

Bécs három bővítése a XIX. század második felében a városi modernizáció három lépcsőfokát jelentette. Az első, az 1850-es, végleg lezárta Bécs XVII. századig visszanyúló „barokk”⁵ vagy „arisztokratikus” korszakát és megteremtette a poszt-liberális várost. A virágzásnak indult polgári Bécsben az első kerületet körbezáró, a városközpontot védő katonai erődítmények lebontása (1857), majd a terület beépítése már fizikai értelemben is egyesítette az addig leginkább csak adminisztratív értelemben összetartozó várost. A Ring eklektikus lakó- és középületei kőbe vésve hirdették a nagypolgárság gazdasági hatalmát és értékrendjének győzelmét: a jog uralmát, az oktatás és a kultúra (elméletben) mindenki számára szabad hozzáférhetőségét és kiemelt szerepét. Hiszen a Ring legelegánsabb helyére épült a Parlament, mellette állt a városháza és az egyetem, velük szemben pedig a Burgtheater. Lakóépületei túlnyomó többségében keveredett egymással az arisztokrácia és a nagypolgárság, ezzel is bizonyítva, hogy az utóbbi gazdasági meghátrálásra, exkluzivitásának részleges feladására készítette az előbbit.⁶ Stefan Zweig kiváló jellemzést ad erről a korszakról visszaemlékezéseiben. Számára ez jelentette a biztonság világát: „Csaknem ezer éves Osztrák Monarchiánkban mint-ha minden örök életűnek készült volna, s az állam volt e maradandóság legfőbb szavatolója. A jogokat, melyet polgárainak biztosított, a parlament védte, a nép szabadon választott képviselője, és minden kötelességének is pontos keretet szabott. ...Mindenki tudta, mennyire van, mi illeti meg, mi szabad és mi tilos. Mindennek normája volt, meghatározott súlya és mértéke.”⁷

Pedig azok a változások, amelyek – sok egyéb kül- és belpolitikai tényező mellett – ennek a nyugodt bécsi világnak a felbomlásához vezettek, ekkor már érlelődtek, csak Zweig, számtalan liberális bécsi polgárhoz hasonlóan, nem vett tudomást róluk.

érdek és magántulajdon összekapcsolását, mely a polgári város alapját képezte, és egyértelmű alternatívát javasoltak: minden városi föld köztulajdonba vételét.” BENEVOLO 1981. 765–862., 863. p.

5 Hermann Broch jellemzi barokk birodalmi központként az abszolutizmus korának Bécsét. BROCH 1988. 54. p.

6 SCHORSKE 1998. 33–65. p.

7 ZWEIG 1981. 13. p.

Bécs elővárosaiban gyülekeztek azok az erők, amelyek helyet és döntési jogot követeltek maguknak, akik számára ez a korszak minden mást jelentett, csak biztonságot nem. Itt, a város szélén egyre nagyobb számban megjelenő új társadalmi csoportok a nagypolgári, liberális és kozmopolita központtal szemben sajátos, helyi kultúrát teremtettek. Új, a dialektusban, az argóban, a dalokban és a viccekben kifejeződő városi folklór jött létre, és vele együtt egy sajátos elővárosi identitás is.⁸

A bővítés második szakaszával, amikor 1890-ben az elővárosokat hozzácsatolták Bécshez, elérkezett az itt lakók ideje. Az 1885-ös választójogi reform következményeként, amikor tízről öt forintra csökkentették a választójog elnyeréséhez szükséges minimális évi adó összegét, már a kisiparosok, a kiskereskedők és az alacsonyabb rangú tisztviselők is szavazati joghoz jutottak.⁹ (Ezt megelőzően csak igen kevesen érezhették magukat teljes értékű bécsi polgárnak. A prosperáló székesfővárosban ugyanis nem sokaknak adatott meg a választás joga. Szavazhattak a ház- és telektulajdonosok, az évi tíz forintnál több adót fizetők, a magas rangú állami, tartományi és városi tisztviselők, a papok és a rabbik, mindenki, aki doktori fokozattal rendelkezett és a magasabb státuszú iskolai tanárok.¹⁰ Ez azt jelentette, hogy 1869-ben, amikor már 607 000 fő lakott a székesfővárosban¹¹, mindössze 27 098-nak állt jogában, hogy részt vegyen a százhusz főből álló, az egész város ügyeit intézni hivatott községtagnács /Gemeinderat/ megválasztásában.¹²)

A bővítés és a választójogi reform következményeként Bécs liberális korszakának lassan leáldozott. A keresztényszocialisták – különösen az egyesítés évében sorra kerülő tartományi választások alatt – az elővárosok védelmezőiként, a helyi érdekeket a bécsi liberális nagypolgársággal szemben képviselők pártjaként igyekeztek feltűnni. Az elővárosok közönsége pedig ideális befogadója volt a keresztényszocialisták és karizmatikus vezetőjük, Karl Lueger populizmusának. Itt, Bécs periferiáján nyitott fülekre talált minden, ami a liberalizmust, a kézművesek számára gazdasági konkurenciát teremtő, nagyipart, az új, modern világot és az általa egyenjogúsított zsidókat támadta. Lueger, kihasználva a liberális városi vezetés centrum-orientáltságát, politikai egységet teremtett a periferián. Az itt lakó és a választási rendszer harmadik kúriájába tartozó kispolgárok az ő emberei voltak. A munkások még nem rendelkeztek választójoggal, így az elővárosok Bécshez csatolása a keresztényszocialisták képviseletét erősítette.

8 MADERTHANER – MUSNER 1999. 38–68. p.

9 Ez óriási tömeget jelentett, hiszen az iparüzési adót fizetők 40%-a Bécsben ebbe a legalacsonyabb kategóriába esett. SELIGER 1989., 9. p.

10 BOYER 1981. 275. p.

11 STATISTISCHES JAHRBUCH DER STADT WIEN FÜR DAS JAHR 1907, 1909. 45. p.

12 SELIGER 1989.

*„Shwarze Lackenau” kiskerttulajdonosok egyesületi háza, 1910 körül
Archiv des Verlages für Photographie
In: Floridsdorf 1880-1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997*

A párt az 1890-es városbővítés után nem sokkal, 1895-ben meg is nyerte a választásokat.¹³

Lueger két korszak fordulópontján volt polgármester, és Bécs, amiért annyi mindent tett, tükrözte ezt. Már az 1850-es évektől kezdve, a város modernizációja során fokozatosan megváltoztak a városirányítási technikák és a végrehajtandó feladatok, és lassan átalakult a városlakókról alkotott kép is: a választójog kiszélesítése nyomán újradefiniálódott a politikailag aktív városi polgár fogalma. A városi hatóságok megváltozott legitimitása pedig, politikai meggyőződéstől függetlenül, alapvető célkitűzéseik megreformálásához vezetett. Ennek a folyamatnak egy átmeneti állomása volt Lueger Bécsé. A jól működő város irányításáról vallott felfogása éppen a liberálisok elitista és a szociáldemokraták széles tömegebázist hangsúlyozó felfogása között helyezkedett el. Az ő polgármestersége alatt fektették le annak a modern metropolisz-

¹³ A megnyert választás ellenére Lueger nem lehetett polgármester egészen 1897-ig, mert liberális nyomásra és egy radikális tömegpárt hatalomra kerülésének politikai következményeitől félve Ferenc József nem hagyta jóvá a kinevezését.

nak az alapjait, amelyet 1919 után, a szociáldemokrata városvezetés időszakában annyian csodáltak.

Karl Lueger összefogta a különböző kis- és középosztálybeli rétegeket, és retorikájában megteremtette a kisemberek/kispolgárok Bécsét. Úgy határozta meg pártja célkitűzéseit és prioritásait, hogy az egyszerre válhasson – az erősödő szociáldemokrácia ellenében – hatásos tömegpárttá, ugyanakkor megőrizhesse a munkássággal szemben a polgári rétegek privilégiumait.¹⁴ Ebből a stratégiából született meg az a luegeri politika, amit Allen Janik „a képzelet politikájának” nevez.¹⁵

Hogy kikből állt Lueger számára a bécsi közösség, hogy hol húzódtak határai, azt jól illusztrálja a következő keresztényszocialista választási röpirat az 1890-es tartományi választásokról:

„Nagyon fontos napnak nézünk elébe ... a judeoliberális párt ugyanis mocskos kezével a szabadság utolsó mentsvárának és a keresztény nép önrendelkezési jogának elpusztítására tör. Amennyiben sikerül a nép judeoliberális ellenségeinek gondosan titokban tartott, most azonban mindenestül leleplezett terve, akkor, keresztény honfitársaim, még többet kell fizetnetek, eltűrnetek és hallgatnotok saját szülővárosotokban.”¹⁶

Ez a fiktív német, kis- és középpolgári, keresztény közösség a valóságosan létező bécsi társadalom ellenében definiálta magát, kirekesztve mindenkit, aki vallás vagy származás szerint más volt.¹⁷ A születés, a vér közösségének jogát szegezte szembe az újonnan érkezettekkel, a középkori polgár állítólagos hagyományait az 1867 utáni liberális szellemiséggel, a rendes munkát a harácsolással.

Karl Lueger számára a város lakói, akiknek elszámolással tartozott, akik számára fenntartotta a város szolgáltatásait, nem a Bécsben élők összességét jelentette, hanem csupán a törvénytisztelő, adófizető polgárságot, az állami és városi tisztviselőket és a szolgáltató szektorban dolgozó alkalmazottakat. Politikájában megpróbálta kiszorgálni a közép- és felső osztályokba tartozókat, ám igyekezett hű maradni a bécsi kisemberekhez. Ezt a „polgár” általa használt és igen tágan értelmezett fogalma tette lehetővé, ami beemelte a kistisztviselőket, kisiparosokat, kézműveseket a bécsi közéletbe. Az utóbbi rétegek által képviselt polgári értékrend és a számukra oly becses és nemrég megszer-

14 BOYER 1981. 312–313. p.

15 JANIK 1997.

16 Berichte über die öffentlichen Sitzungen des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1890. szeptember 19. 65/5.

17 1900-ban a bécsi lakosságnak még a fele sem volt helyi születésű: 15%-a származott Cseh- vagy Morvaországból, 24,5%-a Galiciából vagy Bukovinából, és több mint 10%-a zsidó volt. Mindeközben a bécsiek körülbelül 20%-a volt gyári munkás vagy végzett különböző bér munkát, 11,5%-a pedig cselédként (Häusliche oder persönliche Bediente) állt alkalmazásban. EHMER 1996.; JOHN 1999.

zett választójog védelmét a munkásokkal és a szociáldemokráciával szemben Lueger maradéktalanul képviselte és végrehajtotta. Számtalan módon próbálta segíteni saját választóinak arra érdemes részét – munkát biztosított számukra a város tulajdonában lévő vállalkozások révén, vagy éppen támogatást nyújtott a különböző polgári foglalkozásokat űzőknek, például a kézműveseknek – miközben a bécsi szegénypolitikát az adakozás szintjén hagyta. Lueger tehát egy lépéssel tovább bővítette a városi közéletben résztvevők körét, ám nem tett minden lakost teljes jogú városi polgárrá. A munkásosztály egyenjogúsítását csak a szociáldemokrata önkormányzat valósította meg hatalomra kerülésekor, Lueger halála után kilenc évvel.¹⁸

Karl Lueger személyiségének, politikai jelentőségének és a nevével fémjelzett korszaknak a legfontosabb vonása abban a kettősségben rejlik, hogy szóban újratevő, újraértelmezve a konzervativizmust és a kisiparral összefüggő „középkori polgár” fogalmát, a liberalizmust támadta, miközben gyakorlati ténykedésével felgyorsította a városi modernizációt. Hiszen a látszat és a propaganda ellenére Lueger nagyon is modern várost teremtett: ő honosította meg Bécsben a szakirodalom által községi szocializmusnak nevezett városirányítási rendszert, ami tökéletesen illeszkedett a századforduló Európájának általános városi modernizációs trendjébe. Ekkor született meg az aktív, szolgáltató város, amely elsősorban már nem indirekt módon, törvények és szabályok útján alakította a város képét, hanem maga is megjelent a piacon, elkezdett befektetni és profitot termelni. Karl Lueger irányításával az addig magánkézben lévő közművek városi tulajdonba kerültek: Bécs saját gázműveket épített, városi tulajdonba vette a kötött pályás közlekedést biztosító vállalatokat és az áramszolgáltató műveket. Végül 1906-ban városi takarékpénztárat is alapított. Ezek a vállalkozások – amellet, hogy bizonyították a választóknak Lueger eltökéltségét a liberális kapitalisták elleni harcban – egytől-egyig hasznot hoztak, aminek következtében a századforduló után, a várost terhelő hatalmas kölcsönök ellenére, a pénzügyminisztérium Bécs gazdálkodását kifejezetten jónak találta.¹⁹ Lueger idejében, bár a Ringstraßéhoz hasonló monumentális építkezés nem volt, a városvezetés számtalan módon szólta bele Bécs térbeli-társadalmi szerkezetének alakulásába. Erre nemcsak a

18 Ezt a város életében betöltött átmeneti szerepet látta kristálytiszán több kortárs, köztük Felix Salten is, aki róla szóló esszéjében talán a legsokszínűbb képet festette Luegeréről. „Egy másik fejezet ennek az életnek a regényéből: Ahogy háromszázezer szociáldemokrata munkás, akaratával szembe szegülve, végigvonul a Ringstraßen; ahogy általános, egyenlő és direkt választójogot követelnek; ahogy az öregedő polgármester a Városháza pompájában ülve meghallja ezt a morajló tömeget, és ahogy a sejtelen hatalmába keríti: új korszak, új idő kezdődik, amit csupán késleltethet, egy darabig feltartóztathat, de meg nem akadályozhat.” SALTEN 1981. 130. p.

19 A város vállalkozásaihoz persze pénz kellett, amit – éppen liberalizmusellenes retorikája miatt – nehezen teremtett elő Lueger. Végül, számtalan visszautasítás után, a Deutsche Bank hajlandónak mutatkozott kölcsönt adni a városnak. A kölcsön előfeltétele volt, hogy a város a Siemens cégnél gyártassa le az összes bécsi villamost.

közlekedés fejlesztése adott lehetőséget, hanem a konzekvensen véghez vitt parkosítási program és a várost gyűrűként körülölelő – és ezáltal a dinamikus kifelé terjeszkedésben gátló – „erdő és mező öv” (Wald- und Wiesengürtel) létrehozása is. A keresztényszocialista városvezetés lelkesen kísérletezett mindenfajta technikai és városirányítási újítással, követte a századfordulón kialakuló új trendeket.²⁰ Immáron az új várostervezési technikákkal felvértezve, lassan elkezdett a városról mint egységes egészeről gondolkodni. Karl Lueger újradefiniálta a városi hatóságok feladatkörét, és olyan irányítási modellt dolgozott ki, amelyet évekkel később a hatalomra került szociáldemokraták is átvettek.

A modern, szolgáltató város megjelenésének a keresztényszocialisták alatt persze voltak sajátos vonásai. Ilyen sajátos vonásnak tartja John Boyer, hogy – ellentétben más európai és amerikai városokkal – a változások nem egy racionálisabb döntési folyamat kialakulását és a közérdek előtérbe kerülését eredményezték, hanem éppen ellenkezőleg: a keresztényszocialisták alatt egyetlen csoport monopolizálta a városi befektetéseket, saját érdekeit közérdekké kiáltva ki. A technikai vívmányok pedig leginkább a város prosperitásának demonstrálására, és a keresztényszocialista ideológia propagálására szolgáltak. Az 1902-ben elkészült városi áramszolgáltatóval kapcsolatban például a párt egyik röpirata nem felejtette el hangsúlyozni, hogy az helyi szállítók és gyártók munkájának a gyümölcse, ami így magán hordozza a hagyományos bécsi kézművesség jegyeit a technológiai újításokkal párosulva. A villamosközlekedés bevezetésében pedig, ami összekötötte Bécs központját a külső területekkel, a keresztényszocialista várostervezők leginkább hagyományos, családi házas lakónegyedek kialakításának lehetőségét látták.²¹

Amíg Bécs második bővítése a keresztényszocialisták és a liberálisok harcának jegyében telt el, addig a harmadik bővítés idejére a liberális párt jelentéktelen politikai tényezővé vált. Ez a harmadik, a székesfőváros további fejlődését alapjaiban meghatározó egyesítés két hadszíntéren zajló politikai küzdelem eredménye volt. Az egyik frontvonal Erich Kielmansegg gróf és Karl Lueger között húzódott. Kielmansegg ugyanis Alsó-Ausztria fővárosává akarta tenni Floridsdorfot, miközben Luegernek feltett szándéka volt, hogy Bécshez csatolásával tovább növeli a székesfőváros területét. Ugyanakkor a floridsdorfi keresztényszocialisták és szociáldemokraták is hadban álltak egymással, mert az utóbbiak minden áron meg akarták akadályozni, hogy Floridsdorf Lueger fennhatósága alá kerüljön, és így az ő városfejlesztési, városirányítási elképzelései valósuljanak meg.

Erich Kielmansegg és Karl Lueger között, noha 1897-től folyamatosan együtt kellett dolgozniuk, állandó politikai rivalizálás folyt. Visszaemlékezéseiben Al-

20 BOYER 1995. 1–17. p.

21 Lásd az előző jegyzetet.

só-Ausztria kormányzója így ír a polgármesterről: „Lueger soha nem akart más isteneket megtérni maga mellett, ezért rajta kívül senki sem válhatott népszerűvé Bécsben, illetve senki sem örvendhetett szélesebb körű elismertségnek.”²²

A porosz junker családból származó kormányzó, akit kortársai liberálisnak tartottak, a lehető legnagyobb gyanakvással viseltetett minden tömegpárt iránt, legyen az keresztényszocialista vagy szociáldemokrata. Akárcsak sok arisztokrata, magas rangú egyházi személyiség vagy császári hivatalnok, úgy gondolta, beláthatatlan következményekkel járhat a tömegek mobilizálása. Ezért igyekezett előmozdítani, hogy a liberális párt minél tovább hatalmon maradjon Bécsben. Az 1890-es városbővítésnél olyan választási rendszert dolgozott ki a liberális polgármesterrel és frakciójával együttműködve, amelynek segítségével még hét évig irányíthatták Bécsset.²³ Kielmansegg bizalmatlansága Luegerrel és pártjával kapcsolatban az 1900-as évek elejére lassan elmúlt, Lueger erélyes fellépésének köszönhetően a szociáldemokraták ellen és a munkásmozgalom ideig-óráig sikeres kordában tartásának. Ám a városbővítés kérdésében továbbra is komoly nézetkülönbség állt fenn a két politikus között.

Bécs bővítésének harmadik hulláma elengedhetetlen volt a szociáldemokrata vezetés alatt később, a két világháború között megvalósult modernizációhoz, ami megeremtetette a „Vörös Bécsset”, a XX. század első felének metropoliszát. Floridsdorf fontos szerepet játszott a szociáldemokraták győzelmeiben, az első világháború után pedig a párt bevehetetlen erősségévé vált, amely egészen az utolsó pillanatig, 1934-ig kitartott. Nem túlzás azt állítani, hogy míg az 1860-as, 1870-es évek lázas iparosításában Favoriten, a X. kerület vált a korszak par excellence munkásvárosává, a századforduló környékén ezt a szerepet már Floridsdorf töltötte be. Sajátos helyzete és fejlődése, hatalmas beépítetlen területei igen korán a várostervezési reformok részben valós, részben képzelt színhelyévé tették. Egyebek mellett Floridsdorf és környéke lebegett Otto Wagner szeme előtt, amikor 1910-ben megálmodta Bécs addig még nem létező, ám a modern városi élet igényeinek tökéletesen megfelelő, azokhoz alkalmazkodó XXII. kerületét.²⁴

22 KIELMANSEGG 1966. 106. p.

23 Kielmansegg szerepéről a liberálisok és a keresztényszocialisták hatalmi harcában lásd bővebben: BOYER 1981. 75. p.

24 WAGNER 1911.

*St. Georg sörfőzde a Prager Strassén, 1910 körül /Brauhaus St. Georg/
Brüder Kohn felvétele
Sammlung Dr. Leopold O. Knobloch
In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997*

Floridsdorf

Maga Floridsdorf meglehetősen rövid, ám fordulatokban annál gazdagabb történelemre tekinthetett vissza, amikor Bécshez csatolták. A Bécsből Csehországba és Morvaországba irányuló kereskedelmi utak találkozásánál, a Duna bal partján 1787-ben Florius Leeb, a klosterneuburgi apátság prépostja alapította, aki 30 felparcellázott telket adott bérbe darabonként ötszáz forintért. A bérlők leginkább nőtlen fiatal emberek voltak, akik az apátságtól kapott hétezer forint kölcsönből még vendégfogadót is építettek.²⁵ A frissen létrehozott települést a prépost tiszteletére Floridsdorfnak nevezték el.²⁶

25 Az Arany angyalhoz címzett fogadónak emléket állít az Arbeiter Zeitung újságírója, Max Winter is: „Itt álltak meg ükapáink és nagyapáink először, ha útjukat Brünn felé vették ... Itt pihent meg mindenféle utazó tömeg. Ha egyszer meglátták a cégért az arany angyallal, ... rögtön biztonságban érezték magukat.” Arbeiter Zeitung, 1903. december 6. 7. p.

26 NAGL 1887.

A XIX. század második felében, egy-két évtized leforgása alatt drámaian átalakult Floridsdorf és környéke: a jelentéktelen alsó-ausztriai községből iparváros lett. 1838-ban Adolf Schmidl még békés falvakat látott a későbbi gyárváros helyén: „A Duna bal partján fekszik a Florius Leeb klosterneuburgi prépost által alapított Floridsdorf. 64 jól megépített házzal és 800 lakossal rendelkezik, nagyrészt kisiparosok, mesteremberek, akiket az élénk átmenő forgalom sok jövedelemhez juttat. Egy likőrgyár, két ecetleparló és egy piac is található ott.”²⁷

Ötven évvel később az arra járókat egészen más kép fogadta: „Már messziről feltűnik az utazónak a sok kémény, amelyből megállás nélkül hatalmas füstoszlopok emelkednek fel. ... Bizonyos órákban az utcákat vagy a járdákat ösztövérek alakok lepik el; sok férfi arcára az ostobaság vagy éppenséggel az elégedetlenség ül ki; sok nő arcán azonnal észrevehető a könnyelműség. Ezek a szerencsétlenek a munkások és a munkásnők.”²⁸

Az első osztrák vasút, a Kaiser Ferdinand Nordbahn Floridsdorfban is megállt. A Duna szabályozása, vagyis az állandó árvízveszély elhárítása mellett ez tette lehetővé, hogy már az iparosítás első időszakában, 1867-től gyárakat telepítsenek a községbe vagy közvetlen közelébe. A századfordulóra Floridsdorf lett a Duna bal partján fekvő települések központja, az egyetlen valóban városias település. Az itt működő óriási gyárak jelentős összegű adója nem a bécsi városi költségvetésbe folyt be, és az alacsonyabb helyi adók és a bőséggel rendelkezésre álló szabad terület miatt egyre gyakrabban települtek ki újabb gyárak Bécsből Floridsdorfba. Az ötlet szinten újra és újra felmerülő, ám soha meg nem valósult Duna–Odera csatornát is Floridsdorf közelében lehetett volna megépíteni, akárcsak a csatorna működéséhez elengedhetetlen kikötőt. Ez utóbbi egyet jelentett volna a település gazdasági erejének további növekedésével – Bécs rovására.²⁹ Mivel ezek a beruházások sértették a székesfőváros érdekeit, éppen a kikötő tervével kapcsolatban merült fel először bécsi oldalról az igény Floridsdorf anektálására. Ám a kormányzó, gróf Kielmansegg igen határozottan az egyesítés ellen volt, és inkább azon dolgozott, hogy Floridsdorf Alsó-Ausztria fővárosa legyen.

A székesfőváros ugyanis igyekezett elszakadni a tartománytól és teljes önállóságra törekedett. Alsó-Ausztria részeként a parlament hatvanhat képviselője közül mindössze tizenkettőt delegálhattak a bécsiek, a tartományi kormányzatban pedig hat főből csak egy képviselhette az érdekeiket. A képviselőházban négy hely jutott Bécsnek az egész tartományt megillető tizennyolcból.³⁰ Az elszakadási kísérletek ismere-

27 SCHMIEDL 1838. 60–61. p.

28 EICHHORN 1884. 480. p.

29 WILLFORT 1903.

30 TILL 1964.

*Az Österreichische Fiat-Werke AG épülete a Brünner Strassén, 1910 körül
Archiv des Verlages für Photographie
In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997*

tében Kielmansegg tudatosan kezdte támogatni Floridsdorfot. A leendő fővárosba helyeztette át a járási bíróság és a hivatalok székhelyét – az utóbbiaknak még külön épületet is emeltetett –, továbbá harcolt a már említett Duna–Odera-csatorna, illetve az ehhez elengedhetetlen dunai kikötő mihamarabbi megépítéséért.³¹

Floridsdorf Bécshez csatolása egyre inkább egy Bécsre leselkedő veszély elhárításának eszközeként merült fel. Floridsdorf vált a modern ipari fejlődés szimbólumává, különösen Kielmansegg nagyratörő tervei nyomán, többen Bécs vetély-társaként kezdték emlegetni. És, legfőképpen, Floridsdorf lett az „anti-Bécs”, a munkásváros, ahol ideig-óráig még a keresztényszocialisták voltak hatalmon, ám a szociáldemokraták egyre erősebbé váltak. Az osztrák szociáldemokrata párt az 1889/90-es hainfeldi kongresszust követően az osztrák, és különösen a bécsi politikai élet egyre jelentékenyebb szereplőjévé vált. A korábban inkább különböző önszegélyező egyesületek, pártsejtek és egyletek (Bildungsvereine) laza szövetségeként működő, akkoriban Viktor Adler és Karl Kautsky vezetése alatt álló SDAP (Sozialdemokratische

31 TILL 1967.

Arbeitspartei Österreichs) frakciói – radikálisok és mérsékeltek, németek és csehek – történelmi kompromisszumot kötöttek. Az ezt követő időszak a pártszervezet gyors kiépüléséhez vezetett.³² Floridsdorf, ahol a foglalkoztatottak 70%-a munkás volt,³³ az egyre erősödő szociáldemokrata párt biztos bázisának számított, amivel a helyi keresztényszocialisták is tisztában voltak.

A „Floridsdorf probléma” először 1890-ben, az elővárosok Bécshez csatolásánál merült fel. Bár nem kapott központi szerepet, már ekkor is többen felszólaltak a vitában a Duna bal partján fekvő települések egyesítése mellett érvelve. Ahogyan az Tischler keresztényszocialista községi képviselő beszédéből kiderül, egyesek kifejezetten szomorú jövőt jósoltak Bécsnek, amennyiben hagyja az említett falvakat külön fejlődni: „Ha önök azt [a területet] kirekesztik, bizonyára Eldorádó válik belőle, és nem ötven, hanem húsz év múlva ott, ahol most Floridsdorf és Kagran található, egy konkurens város jön létre, amellyel nem fogunk tudni versenyre kelni.”³⁴

A vitához Lueger is hozzászólt, aki a székesfőváros területi bővítésének tervét, amely csak a Duna jobb partjára terjedt ki, szintén nem tartotta megfelelőnek (vagy legalábbis a vitában ellene érvelt): „Talán bizony Pestnél és Budánál keskenyebb a Duna, mint Bécsnél, és nem egyesítették mégis a magyar fővárosban a korábban különálló Pest és Buda községeket egyetlen városközséggé? ... Még mindig nem tudják az urak, hogy egy folyó nem elválaszt, hanem összeköt, hogy egy folyó életre kelt, és hogy Bécs jövőjének záloga, a kereskedelem és a vele járó változás újbóli felvirágzása a folyó mindkét partján?”³⁵

Karl Lueger, akárcsak Kielmansegg, támogatta Floridsdorf nagyközséggé bővítését 1894-ben. A maga részéről rögtön városi rangra is akarta emelni. Ám Kielmanseggel ellentétben, meggyőződése volt, hogy a dunai kikötő és a Duna–Odera csatorna megvalósulása előtt feltétlenül egyesíteni kell Béccsel a Duna bal partján fekvő településeket.³⁶

Az egyesítést egyre erőteljesebben szorgalmazó politikusokkal szemben, akik félelemmel tekintettek Floridsdorffra, a bécsiek inkább enyhe megvetést éreztek iránta. Bécsből nézve az új terület hatalmas gyártelepek, parlagon heverő kopár földdarabok és hagyományos vidéki táj keveréke volt, amelynek semmi köze a fővároshoz: „Elég egyetlen rövid sétát tenni az új városháza körül és az ember belátja, hogy ez itt már

32 A párt történetének részletes ismertetését nyújtja MADERTHANER 1988.

33 CZEIKE – BANIK-SCHWEITZER – OPLL – MEISSL 1990.

34 Berichte über die öffentlichen Sitzungen des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1890. szeptember 11. 59/5.

35 Berichte über die öffentlichen Sitzungen des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1890. szeptember 9. 57/5.

36 TILL 1967. 229. p.

*A Nordbahn- és a Northwestbahnbrücke jégtorlasszal, 1929. március 15.
Archiv des Verlages für Photographie
In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997*

nem Bécs. Nem egy távoli kerület, hanem egyszerűen egy másik város, egy önálló helység, amely saját arculattal, sajátos karakterrel rendelkezik: vidék ... Minden lépésnél újabb épülőben lévő gyárakat látni. Ha kimegyünk a településen kívülre, egy mezőre, az általában azt jelenti, hogy itt ezt vagy azt az üzemet építik, és így rájövünk, miképp jött létre ez a város, és nézzük, hogyan épül tovább. Itt minden új. Alig hatvan éves. Újak a házak, új bennük az ipar, újak az emberek, akik mindenfelől dolgozni jöttek.”³⁷

A keresztényszocialista *Volksfreund* tárcaírója a Duna bal partján egyre gyorsabban terjeszkedő ipari komplexumnak még a településformáját is bizonytalannak tartotta: „Közvetlenül Bécs egykori északi védőfala előtt ... ma egy nagyközség áll, se nem falu, se nem piac, politikai értelemben még csak nem is város, amelynek központja (Floridsdorf) alig száz-százhuszonöt éves, ám fiatalsága ellenére már egy sor régebbi települést magába olvasztott, és Bécs után Alsó-Ausztria legnagyobb községe.”³⁸

37 Die Zeit, 1903. április 12. Morgenblatt.

38 Der Volksfreund, 1904. február 28. 1. p.

A Leopoldauer Platz hátérben a Pfarrkirchével. Leopoldau, 1900 körül

M. Sperling felvétele

Archiv des Verlages für Photographie

In: Floridsdorf 1880-1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

Bécs leendő XXI. kerületét általában igen alacsony fokú urbanizáltság és éles területi különbségek jellemezték. Floridsdorf és a még korábban, 1894-ben hozzá csatolt kisebb települések sűrűn be voltak építve, kielégítő csatornarendszerrel és közvilágítással rendelkeztek. A kerület más részeire azonban mindez aligha volt igaz. Noha az 1904-es egyesítés Béccset a kontinens egyik legnagyobb kiterjedésű városává tette, a floridsdorfi nagy szabad területek következtében laksűrűség szempontjából igencsak elmaradt a több európai nagyvárostól.³⁹ Az urbanizáció alacsony szintjéről tanúskodik az a tény is, hogy közvetlenül az egyesítés után, 1905-ben, a bécsi városi tanács az új XXI. kerületben felmerülő csatornázási problémák kezelésére 600 000 koronát különített el, miközben a többi kerület esetében összesen 203 400 koronát

39 Míg Párizsban egy hektárra 348 fő jutott a századfordulón, Berlinben pedig 322, addig Bécsben az újonnan létrehozott kerülettel együtt átlagosan mindössze 63 fő lakott ugyanakkora területen (ez a szám 1904 előtt még 94 fő volt.) *Floridsdorfer Zeitung*, 1904. december 17.

*A Jedleseer Strasse és a Dunantgasse sarka, a Karl-Seitz-Hoffal. Floridsdorf, 1930
Grapha felvétele*

Archiv des Verlages für Photographie

In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

szánt új csatornák építésére és 675 300 koronát a régiak fejlesztésére.⁴⁰ Valószínűleg éppen elmaradottsága, a terület beépítetlensége ám mégis Bécshez közeli fekvése tette lehetővé, hogy számos korabeli építész ideális terepnek találta Floridsdorfot városépítészeti reformjaihoz. A legismertebb a már említett Otto Wagner, aki ide álmodta 1910-ben azt a modern városrészt, ami már alkalmazkodik az új idők szelleméhez.⁴¹

Wagner elképzelt XX. századi nagyvárosa a fogyasztó városa volt. A fogyasztóé, aki nézelődik a sétálóutcán, beugrik egy étterembe, majd vásárol és színházba vagy múzeumba megy. Aki maximálisan él a nagyváros nyújtotta lehetőségekkel, és kiélvezi a kényelmet. Ám Wagner városa emellett demokratikus volt. Alkalmazkodott a kor követelményeihez, a tömeges lakásigényhez, és sokemeletes bérházaiban olcsó és higiénikus lakásokat kínált.⁴² Aktív, szolgáltató városként működött, ahol a városi

40 Arbeiter Zeitung, 1905. december 6.

41 WAGNER 1911. 2. p.

vezetés központilag ellenőrizte a város fejlődését a telekárak és a beépítés szabályozásával. Végül Wagner városa a rohanó emberek városa volt, ahol minden célszerű, ahol modern a közlekedés, tehát minden pontja könnyen és gyorsan megközelíthető, ahol, ahogy ő maga írja, „az idő pénz.”⁴³

Tervei készítésekor Otto Wagner harminc-ötven éven belül a városi lakosság megduplázódásával számolt. Minden kétséget kizáróan hitte, „hogy az emberek többsége szívesebben lakik egy nagyvárosban mint egy kisvárosban vagy vidéken. A nagyvárosban lakók jó részét munkája köti ide. Foglalkozás, társadalmi státusz, komfort, luxus, alacsonyabb halálozási számok, minden lelki és fizikai segédeszköz hozzáférhetősége, az időtöltés jó és rossz értelemben, végül pedig a művészet állnak a jelenség mögött.”⁴⁴

Hatalmas vonzereje és a gazdaságban betöltött kulcsszerepe miatt a nagyvárosi fejlődést elkerülhetetlennek tartotta; nyitott kérdés számára csupán az volt, hogy miképpen lehet jobbá, élhetőbbé tenni a nagyvárost.

Ezt az élhető várost képzelte el, amikor a Duna bal partján, a Floridsdorffhoz tartozó és a környékén található beépítetlen területekre konkrét terveket készített. Itt végre lehetősége nyílt arra, hogy az addig igencsak elhanyagolt kerület helyére legalább papíron megálmodja az „Új Bécs”-et. Olyan városrész modelljét kívánta létrehozni, amely egyszerre kerüli el a korabeli Bécs összes csapdáját: az átgondolt tervezés hiányát, az „impotens művészkedést” és a telekspekulációt.

Az ideális XXII. kerület 619 hektáron terült el, és 50%-án álltak épületek. Körülbelül harmincezer lakás volt benne, a százötvenezer lakó részére. A kerület tervezésénél Wagner két fő kritériumot tartott szem előtt: az utcák és épületek elhelyezése legyen művészileg helyénvaló és közlekedési, illetve higiéniai szempontból megfelelő. Minden ház egyik oldala kertre, parkra vagy térre néz, míg a másik három egységes, egyenként huszonhárom méter széles utcákra. A házak pedig, akárcsak az utcák, huszonhárom méter magasak, tetőtér nélkül.⁴⁵ A kerület közepén, nem meglepő módon, a főtér áll, amelyhez mindkét oldalon óriási „levegő központok” csatlakoznak. Ezeket aztán középületek együttese, egy templom és gimnáziumok követik. Az egész együtt egy, a kerületet felében átmetsző tengelyt alkot, amely összekötöti a határoló zónautakat.⁴⁶

42 Uo. 3. p.

43 Uo. 3. p.

44 Uo. 7. p.

45 Uo. 19–20. p.

46 Ezek a városmagot két-három kilométerenként egyre nagyobb sugarú koncentrikus gyűrűkként körbeölelő zónautak és az őket keresztező sugárutak jelölték ki Wagner tervében a kerületek határait. A kerületek önálló, saját központtal rendelkező kisebb városok voltak. Ez lehetővé tette a metropolisz állandó és határok nélküli terjeszkedését, hiszen a népesség növekedésével csak egy újabb kerületet kellett hozzácsatolni a már meglévőkhöz.

Uca Leopoldauban, 1926
Archiv des Verlages für Photographie
In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

Ebben a tengelyben minden közterület, a lakások másutt helyezkednek el. A kerület többi részén négyzethálós szerkezetben leginkább lakóházakat lehet találni, amelyek között szabályos rendben elhelyezve számtalan park terül el – minden esetben két játszótérrel, nyilvános vécével és ivókúttal felszerelve – illetve iskolák, piacok, műhelyek, raktárak és egyéb középületek.⁴⁷

Keresztényszocialisták és szociáldemokraták

Bécs és Floridsdorf egyesítésének alapvető fontosságú aspektusát ismerjük meg, ha az egyesítést a két nagy párt, a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták politikai harcának összefüggésében vizsgáljuk. A keresztényszocialisták ugyanis a város egyesítés keresztülvitelével nemcsak, hogy megakadályozták a szociáldemokrata párt politi-

47 WAGNER 1911. 11. p.

kai hatalmának növekedését és városirányítási elképzeléseinek megvalósulását, hanem évekre előre sikerült biztosítaniuk politikai befolyásukat Floridsdorf területén.

Az 1903-as választást megelőző néhány év a keresztényszocialista párt korlátlan uralmát jelentette Floridsdorfban. Bár a liberálisok még jelen voltak a városházán, képviselőiknek már kevés beleszólásuk volt a település ügyeibe. Az 1899-es választásokon összesen tizenhat keresztényszocialista jelölt nyert mandátumot. Így az övék volt a legnagyobb frakció, és a polgármestert, illetve helyettesét is ők adták.⁴⁸ Mindemellett a párt emberei a település életében fontos szerepet játszó egyéb intézményekben is egyre-másra kerültek pozícióba. Az 1881-ben alapított községi takarékpénztár majdnem minden fontos posztján ők álltak, a főigazgató pedig 1894-től folyamatosan a keresztényszocialista polgármester, Anton Anderer volt. A pénztár 1891-től adományokat is osztott, a település fejlődését elősegítő célokra. Ezek az adományok majd minden esetben a keresztényszocialista szavazóknak kedveztek. Így számtalanszor juttatott a takarékpénztár a párt holdudvarába tartozó egyleteknek: az önkéntes tűzoltóknak, a Harmónia férfi énekkarnak, a tornaegyletnek, a városzépítési egyletnek, a sükséget szenvedő tanárokat segítő alapnak és az elszegényedett floridsdorfi polgárokat támogató Ferenc József Jubileumi Alapnak.⁴⁹

1900-ra, amikor a helyi keresztényszocialisták egy új, reprezentatívabb városháza megépítését határozták el, már nem volt ilyen biztos a pozíciójuk. A megkezdett munkálatok óriási felháborodást váltottak ki a helyi szociáldemokrata párt vezetőiből, akik – bár ekkor még semmilyen hivatalos fórumon nem tudtak tiltakozni – legalább a sajtón keresztül hangot adtak nemtetszésüknek: „A keresztényszocialisták most örömmámorban úsznak, hogy az egyik legostobább javaslatukat, egy luxusház felépítését végül megszavazták. Proletárvárosunk tehát fényűző székhelyet kap »gondoskodó« városatyáink számára, miközben a legszükségesebb jóléti beruházásokat, mint amilyen a kórház, a vízvezeték, a fürdő, a vágóhid továbbra is nélkülöznie kell.”⁵⁰

Az új városháza vált a keresztényszocialista hatalom szimbólumává, azé a hatalomé, amely egy túlnyomórészt munkások lakta városban egyáltalán nem törődött az utóbbiak érdekeivel. Az ügy egyébként nagy port vert fel, és még Bécsben is írtak róla az újságok. Az 1903-as megnyitóra az országos szociáldemokrata lap, az *Arbeiter Zeitung* kitűnő tárcái rója, Max Winter is ellátogatott.

48 Neuer Volksbote, 1899. 6. sz., 9. p.

49 Denkschrift der Floridsdorfer Gemeinde-Sparkasse 1881–1906, 1906.

50 Neuer Volksbote, 1900. március 29. 5. p. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az egyesítés után a bécsi városházára delegált keresztényszocialista floridsdorfi képviselők számtalanszor szólaltak fel a kórház, a fürdő és a vágóhid ügyében.

Kávézó terasza az öreg Duna-partján, 1935

Archiv des Verlages für Photographie

In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

1903-ban elérkezett a szociáldemokrata párt számára a nagy pillanat: a floridsdorfi választásokon jelöltjei a harmadik kúriában egytől-egyig befutottak. Így a harminctagú képviselőtestület tíz tagja már az ő soraikból került ki.⁵¹ A történelmi eseményt csak az a tény árnyékolta be, hogy immár második éve folytak Bécs és Floridsdorf vezetői között tárgyalások a város annektálásáról.⁵² A csatlakozási folyamat előrehaladtával és a szociáldemokrata párt erősödésével egyre élesebb hangú szócsatákra került sor a két nagy párt között, a pártsajtóban egyre több gyűlölködő és pocskondiázó cikk jelent meg. A keresztényszocialista és antiszemita lap, a *Der Volksfreund* külön rovatot indított „A sötét sarokból – bepillantás a szocik táborába” címmel, amelynek fő témája a szociáldemokraták korruptségük, lustasága és nemzetidegensége volt. Az egyik cikk, mérleget próbálva alkotni a szociáldemokraták tevékenységéről, lyukas fejűeknek nevezte őket, akik képviselőségük egy éve alatt

51 Ez a választás teljesen felörölte a liberálisokat. Mindössze egyetlen jelöltjükből lett képviselő.

52 A bécsi városházán 158 képviselő közül mindössze kettő volt szociáldemokrata. Ők is az 1900-ban létrehozott negyedik kúriában kerültek be.

Am Spitz a Lehdorfer Hof épületével. Floridsdorf, 1914

J. Popper felvétele

Archiv des Verlages für Photographie

In: Floridsdorf 1880–1930. Album. Verlag für Photographie, Wien, 1997

először uralni igyekeztek a testületet, majd obstrukcióval próbálkoztak, végül pedig terrorizálni kezdték mindenkit, aki nem közéjük tartozott.⁵³ Minél valószínűtlenebbnek tűnt, annál inkább várták a lap munkatársai a pillanatot, amikor a „teljesen elzsidósodott” floridsdorfi szociáldemokraták elveszítik szavazóbázisukat: „Ha Floridsdorfban minden, ami legalább félig illendő és jóerkölcsű, összefog, ha ebben a szebb jövő előtt álló iparvárosban minden ember egyesült erővel teszi azt, amit a néppel együtt valóban és őszintén gondol, akkor nincs messze az a gyönyörű nap, amikor majd felkiálthatunk: »Floridsdorf, a szociáldemokrácia fellegvára ezer apró szilánkra hullott szét.« A szociáldemokrata fellegvár romjain valódi fellegvár épül majd, a kereszténység fellegvára.”⁵⁴

53 Der Volksfreund, 1904. február 28.

54 Der Volksfreund, 1904. január 24.

A keresztényszocialista „fellegvár” megteremtésére egyre kevesebb esély volt. A szociáldemokrata párt 1904-re, az egyesítés évére teljesen bevette Floridsdorfot. Számptalan jól működő kulturális és politikai egylete – mint például a természetjárók vagy a biciklizők köre, az énekkar, a női egyenjogúságért küzdő Libertas és a mozgalmárokat tömörítő Vorwärts – illetve a szakszervezetek mind a szavazóbázis folyamatos növekedését segítették elő. Ezen felül, az 1903-as elsőprő győzelem a harmadik kúriában azt is jelentette, hogy a kispolgári szavazók egy része bizonyosan átszavazott a szociáldemokrata pártra, hiszen a választásra jogosultak körét nem bővítették ki. Az egyesítési lázban a szociáldemokratáknak sikerült politikai tőkét kovácsolniuk a helyi lakosok félelmeiből. Az egyesítéstől az élelmiszerárak és a lakásbérek emelkedését várták, és azzal vádolták Anton Anderer polgármestert, hogy saját hatalma megtartása érdekében kiárúsította Floridsdorfot. Mindemellett tartottak – és joggal – Lueger munkásellenes politikájától, és siratták az álmodot, hogy Alsó-Ausztria fővárosa lesznek. Az különösen dühítette a szociáldemokratákat, hogy Lueger költözik be a sok áldozat árán megépített városházára. Végül, kitűnő politikai fogásként, népszavazást követeltek az egyesítés kérdésében. Érvelésük szerint az egyesítés mellett kardoskodó keresztényszocialista képviselők mind az első és második kúria képviselői voltak, ami mindössze 57, illetve 158 szavazót jelentett az egyesítés ellen szavazó, és 4365 leadott voksot jelentő harmadikkal szemben.⁵⁵

A „nép véleménye” egyébként számtalanszor felmerülő téma volt a viták során. Mindkét párt erre hivatkozva foglalt állást az egyesítés mellett vagy éppen ellen. A konzervatív bécsi lap a *Deutsche Zeitung* – a majdani Duna–Odera-csatorna szerepét és fontosságát elemezve – nem mulasztotta el hozzátenni, hogy: „az ott lakó népességnek is kifejezett óhaja, hogy Béccsel egyesüljenek és ez elől a törekvés elől semmilyen kormány vagy tartományi gyűlés sem zárkozhat el.”⁵⁶

Nem meglepő, hogy az *Arbeiter Zeitung* éppen az ellenkező következtetésre jutott: „Az egyesítéssel immár komolyra fordul a dolog. Ezért ki kell végre mondani, hogy a legmértékadóbb hely, Floridsdorf lakosságának nagyrésze a tervet, amellyel már eddig sem rokonszenvet, elutasítja.”⁵⁷ A vitában csupán a liberális lapok, Bécsben a *Neue Freie Presse*, helyben pedig a *Floridsdorfer Zeitung* maradtak visszafogottak.

Az egyesítés mellett, Floridsdorf részéről két igen erős gazdasági érv szólt: egyrészt a település súlyosan eladósodott⁵⁸, másrészt – és ez következik az előbbiből – csak Béctől remélhette az elmaradt infrastruktúrális fejlesztések finanszírozását. A

55 Volksbote, 1904. november 17.

56 Deutsche Zeitung, 1902. július 10.

57 Arbeiter Zeitung, 1904. november 6.

58 A Floridsdorfer Zeitung bécsi lapokra hivatkozva állította 1904. szeptember 24-i számában, hogy több milliós hiánya van a település költségvetésének.

tárgyalások során ígéretet is kaptak egy újabb Duna híd, illetve egy kórház és egy gimnázium megépítésére, a helyi rendőrség támogatására.⁵⁹

A kormányzati akarat, Lueger jó érdekérvényesítő képessége, a floridsdorfi keresztényszocialisták politikai rátermettsége és sok szempontból magának Floridsdorfnak az érdekei is azt eredményezték, hogy létrejöjjön a városegyesítés. 1904 végén mind a bécsi, mind pedig a floridsdorfi városházán elfogadták az egyesítésről szóló törvényt. Ezt a csatát a szociáldemokraták elveszítették. Míg a független Floridsdorfban a képviselők körülbelül egyharmadát ők adták, a bécsi városi közgyűlésbe mindössze egyetlen embert tudtak delegálni.⁶⁰ Jó időre ismét kiszorulva a helyi szintű politikai életből, a november 11-i tüntetéssel visszatértek az utcai tiltakozáshoz.

Az alábbi tanulmány az ELTE szociológia szakán írt diplomamunkámon alapul. Hálás vagyok Gyáni Gábornak, Kovács Andrásnak és Wessely Annának, akik nagyon sokat segítettek a szakdolgozat elkészítésében.

Források

Sajtó

Arbeiter Zeitung

Der Volksfreund

Die Zeit

Floridsdorfer Zeitung

Neuer Volksbote

Volksbote

59 Gemeinderats Protokolle der k. k. Reichshaupt- und Residenztadt Wien. Protokoll über die Beschprechung am 2. November, 1904 im Ministerium des Inneren unter Vorsitz des Ministerpräsidenten, 1904.

60 1905-ben összesen három szociáldemokrata képviselője volt a bécsi városi közgyűlésnek. Floridsdorfon kívül még további két kerületből sikerült az SDAP-nak bejuttatnia a jelöltjét.

Levéltári források

Berichte über die öffentlichen Sitzungen des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien. 1890. (Bécsi Városi és Tartományi Levéltár)

Gemeinderatsprotokolle der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1904 (Bécsi Városi és Tartományi Levéltár)

Nyomtatott források

- BROCH 1988. BROCH, Hermann: Hofmannstahl és kora: Szecesszió vagy értékvesztés? Bp., 1988.
- DENKSCHRIFT Denkschrift der Floridsdorfer Gemeinde-Sparkasse 1881–1906. Bécs, 1906.
- EICHHORN 1884. EICHHORN, Rudolf: Ein Nachtrag zur Darlegung der materiellen Lage des Arbeiterstandes in Österreich. Floridsdorf und Umgebung, ein soziales Bild. In: Österreichischer Monatsschrift für Christliche Sozialreform, Gesellschaftswissenschaft, volkswirtschaftliche und verwandte Fragen, 6. (1884)
- KATASTER Kataster der Vororten Wiens, Bécs, 1888.
- KIELMANSEGG 1966. KIELMANSEGG, Erich: Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters Erich Graf Kielmansegg (Hrsg.: Walter Goldinger). Bécs, 1966.
- NAGL 1887. NAGL, Johann: Denkschrift über die Entstehung der Ortsgemeinde Floridsdorf im Jahre 1787. Floridsdorf, 1887.
- SALTEN 1981. SALTEN, Felix: Lueger. In: Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910. Szerk: Gotthart Wunberg. 1981. 124–144. p.
- SCHMIEDL 1838. SCHMIEDL, Adolf: Wien's Umgebungen auf Zwanzig Stunden im Umreise. Wien, 1838.

- STATISTISCHES
JAHRBUCH 1907. Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1907. Bécs, 1909.
- WAGNER 1911. WAGNER, Otto: Die Großstadt. Wien, 1911.
- WILLFORT 1903. WILLFORT, Moritz: Zur Vereinigung der Donaugemenden mit Wien. Wien, 1903.
- ZWEIG 1981. ZWEIG, Stefan: A tegnap világa. Egy európai visszaemlékezései. Bp., 1981.

Irodalom

- BENEVOLO 1981. BENEVOLO, Leonardo: The History of the City. Cambridge Massachusetts, 1981.
- BOYER 1981. BOYER, John W.: Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement 1848–1897. Chicago–London, 1981.
- BOYER 1995. BOYER, John W.: Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power 1897–1918. Chicago–London, 1995.
- CZEIKE – BANIK-SCHWEITZER – OPLL – MEISSL 1990. CZEIKE, Felix – Renate BANIK-SCHWEITZER – Ferdinand OPLL – Gerhard MEISSL: Historisches Atlas von Wien. Wien, 1990.
- EHMER 1996. EHMER, Josef: Zur Sozialen Schichtung der Wiener Bevölkerung 1857 bis 1910. In: Wien, Prag, Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte. Hrsg.: Gerhard Melinz – Suzan Zimmermann. Wien, 1996. 73–83. p.
- JANIK 1997. JANIK, Allan: Vienna 1900 Revisited: Paradigms and Problems. In: Austrian History Yearbook 28. (1997), 1–27. p.

- JOHN 1999. JOHN, Michael: 'We do not even possess our selves'. On Identity and Ethnicity in Austria 1880–1937. *Austrian History Yearbook* 30. (1999), 20–31. p.
- MADERTHANER 1988. MADERTHANER, Wolfgang: Die Entwicklung der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie in Österreich 1889 bis 1913. In: *Sozialdemokratie und Habsburgerstadt*. Hrsg.: Wolfgang Maderthaner. Wien, 1988.
- MADERTHANER – LUTZ 1999. MADERTHANER, Wolfgang – LUTZ, Musner: Die Anarchie der Vorstadt. Das Andere Wien um 1900. Frankfurt, 1999.
- SCHORSKE 1998. SCHORSKE, Carl E.: Bécsi századvég. Bp., 1998.
- SELIGER 1989. SELIGER, Maren: Privilegienwahlrecht – Allgemeines Wahlrecht. Zur Entwicklung des Kommunalwahlrechts in Wien 1848–1918/19. *Veröffentlichungen des Wiener Stadt- und Landesarchivs*. 27. füzet. Wien, 1989.
- TILL 1964. TILL, Rudolf: Wien – Niederösterreich. Die politische Stellung der Stadt Wien im und zum Lande Niederösterreich. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, 36. (1964) 587–610. p.
- TILL 1967. TILL, Rudolf: Floridsdorf – Die Hauptstadt von Niederösterreich. Ein Plan um die Jahrhundertwende. In: *Wiener Geschichtsblätter* 22. 4. sz. (1967), 225–233. p.
- TÖNNIES 1983. TÖNNIES, Ferdinand: Közösség és társadalom. Bp., 1983.

Hanna Szemző

The annexation of Floridsdorf by Vienna in 1904

The end of the nineteenth century has brought with itself the profound restructuring of urban centers all over Europe. As a result of their sudden population growth, physical expansion and intense modernization, city governments were presented by new challenges that often required novel techniques of governance and control. A new, „active” city was born whose responsibilities transcended into spheres that formerly had not been regulated at all, or solely by private capital/interests. Municipal utility services and transportation companies were founded, and in the meantime both the questions of housing and social services were addressed to some extent.

The article aims to put this above described process into a particular setting: Vienna. Here the birth of „municipal socialism” was exclusively connected with Karl Lueger, the charismatic Christian Socialist mayor of the city between 1897 and 1910. Lueger’s controversial figure has undeniably contributed a lot to the modernization of Vienna, and laid the foundation of the communal infrastructure and services that were essential for the later Social Democratic experiments in the city. Putting the emphasis on the period Lueger was the incumbent mayor, the article tries to give an overview of the whole process of urban modernization in Vienna, arguing that the Christian Socialist epoch should be regarded as a transitory period between the elitist liberal and the Social Democratic city. The analysis of how Floridsdorf – till 1904 an independent industrial settlement – was annexed by the capital gives insight into how this transition was perceived on the political level, where the Christian Social party tried to suppress the strengthening Social Democratic one.

Beluszky Pál

AZ ELŐVÁROSOK ÚTJA NAGY-BUDAPESTHEZ

A Budapest-környéki községeket, az itt keletkezett telepeket egy évszázados átformálódás és gyarapodás vezette el (Nagy-)Budapesthez. A földrajzi munkamegosztás klasszikus modelljében a város a csere révén került kapcsolatba vidékével, ám arra a maga fizikai valójában nem telepedett rá, városok és vidékük térbeli elkülönülése egyértelmű maradt (ezt a középkorban, a kora újkorban a városfalak léte látványosan demonstrálta). (Nem térve most ki arra, hogy a városfejlődés korai szakaszában egy-egy város különböző jogállású, szerepkörű, eltérő megjelenésű, különböző anyanyelvű polgároknak lakóhelyet nyújtó városrészekből állhatott.) A lélekszámukat viharos gyorsasággal növelő, nagy volumenű gazdaságra – többek között gyáriparra – szert tevő „fordista” városok már bonyolult kapcsolatrendszert alakítottak ki vidékükkel, s mélyrehatóan átformálták környékük településállományát. Megváltoztatták a környező települések funkcióit, ott előbb városellátó gazdaságot hoztak létre, majd igényt támasztottak lakóik munkaerejére; a városok munkaerőigénye gyors bevándorlást, népességyarapodást váltott ki a környező településekben – is – (ami aztán gyökeresen felforgatta, megváltoztatta a befogadó települések életét, a lakosság társadalmi összetételét, a településképet stb.), új telepek nőttek ki a földből. A városok kinőtték korábbi fizikai-közigazgatási kereteiket, benyomultak a környező községek területére, fellazították települési önállóságukat s gyakorta *közigazgatásilag* is bekebelezték az így „elfoglalt” területeket, településeket. A vázolt folyamat, az elővárosok, kertvárosok keletkezése, az *agglomerálódás* a XIX–XX. századi urbanizáció legszembeütőbb megnyilvánulása.

Pest és Buda városkettőse a XIX. század derekán ért városfejlődésének abba a szakaszába, amikor szükségszerűen megindult a környező községek átformálódása, elővárosok, elővárosi telepek keletkezése. A polgári átalakulás nyomán az egész ország modernizációja felgyorsult, Magyarországon 1848, illetőleg 1867 után szinte egy időben jelentkezett:

- *A polgári fejlődés társadalmi, politikai, jogi feltételeinek megteremtése.* A polgári társadalom jogi, szervezeti kereteinek kialakulása a legtöbb területen megelőzte a reálfolyamatokat, a gazdaság és társadalom polgárosulását, modernizálódását. A kész „keretek” ösztönözték a gazdaságot, társadalmat annak kitöltésére.